

Adrian Biela

Studenckie Koło Naukowe Pedagogów

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Wykluczenie społeczne seniorów w kulturze ponowoczesnej XXI wieku

Social exclusion of seniors in the twenty-first century postmodern culture

Abstract: Postmodernism, which is characterized by, among other things: the fast pace of life, constantly making new choices, blurring traditional boundaries and kink (between culture and art, between popular culture and elite culture, between what is public and private, between what is real and unreal) and even a cover-up of the borders of historical, figurative, consumerism, self-awareness, utilitarianism, makes older people are pushed to the margins of society because of low adaptive capacity, and many restrictions appearing with age (especially physical limitations).

The phenomena of the most devastating human capital of older people include: prevailing stereotypes, violence, low income, unemployment, occupational passivity, lack of adequate health care, psychological care, social support, interest from the state (ineffective programs), and even family. Today, the situation is improving and there are many institutions that support seniors (for example: senior clubs, universities of the third age). Is also changing social attitudes to the elderly. This is a result of demographic changes in the world (including Poland).

Key words: elderly person, social exclusion, discrimination, postmodernism, activity.

Wprowadzenie

Wiek XXI określa się mianem ponowoczesności (inaczej postmodernizmem), w którym panująca kultura posiada następujące wyznaczniki jeśli chodzi o aspekt czysto społeczny: duża zmienność, poczucie fragmentaryczności i niejednoznaczności życia, częsta przypadkowość, rozpoznanie różnic kulturowych, szybkie tempo życia, tzw. ponowoczesna refleksyjność (wymóg dokonywania ciągłych wyborów), pobieżne kształtowanie własnej tożsamości, obserwowalny upadek granic kulturowych, niwelowanie tradycyjnych granic między kulturą a sztuką (granic pomiędzy kulturą tzw. wysoką – elitarną i niską – popularną), figuratywność (wykorzystywanie życia codziennego do granic możliwości, kult witalności, młodości i wizualności), styl życia raczej konsumpcyjny, hedonistyczny (nastawiony na szczęście i unikanie trudności), a nawet utylitarny (nastawienie na użyteczność nie tylko rzeczy, ale nawet innych ludzi).

Ponowoczesność niesie ze sobą zacieranie się granic w obrębie rzeczywistości (to co abstrakcyjne wydaje się nam rzeczywiste – patrz zachowania ludzi uzależnionych od gier komputerowych), a to co prywatne jawi się jako publiczne, i odwrotnie. Ponadto mamy do czynienia z samorefleksyjnością i samoświadomością, krytyką jednostronnej i homogenicznej wizji świata, nieustannym podważaniem autorytetów i wcześniej wytyczonych dróg, poddawaniem w wątpliwość występujących schematów, obowiązujących struktur, optowaniem za radykalnym pluralizmem oraz definitywnym ostracyzmem względem uniwersalnych prawd¹. To tylko część cech, które mogą sprawiać, iż osoby starsze zostają spychane na margines życia społecznego z powodu niskiej zdolności adaptacyjnej do zaistniałych warunków. To cechy, które zdają się przerastać ich możliwości. Ale czy tak naprawdę jest? Na to pytanie postaram się w tym artykule odpowiedzieć.

Zanim przejdziemy do dogłębnej analizy, warto zdefiniować pojęcie starości. Starość jest niewątpliwie „zjawiskiem kulturowym, wywołanym na podłożu biologicznym, związanym z osłabieniem sił (inwolucją). Nie ma żadnego obiektywnego czy przyrodniczego progu starości. Wiązanie początku starości z wiekiem chronologicznym 70, 65, 55 lat jest czysto umowne, konwencjonalne i upowszechniło się wraz z systemem zabezpieczeń społecznych”². Dostrzegamy tutaj częste zarzuty stawiane poszczególnym definicjom opierającym się jedynie na wieku kalendarzowym, co nie do końca jest słuszne, ponieważ granice te od lat

¹ A. Dubielis, *Postmodernizm*, <http://wiedzaiedukacja.eu/archives/19322> [dostęp 13.10.2013 r.]

² Z. Szarota, *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*, Kraków 2004, s. 22.

nie ulegają zmianom w dyskursie międzynarodowym, a sama długość życia ludzi sukcesywnie wzrasta.

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO)³ podzieliła starość na cztery okresy: wiek przedstarczy (od 45. do 59. r.ż.), wiek starzenia się, wczesna starość (od 60. do 74. r.ż.), wiek starczy, późna starość (od 75. do 89. r.ż.), długowieczność (od 90. r.ż. do śmierci). Próg starości utożsamiany jest zazwyczaj z 60. lub 65. rokiem życia, co wiąże się ze sposobnością uregulowań poszczególnych dziedzin życia przez państwo, w tym szczególnie opieki zdrowotnej, programów aktywizacji zawodowej, zasiłków socjalnych.

W ustalaniu granic wiekowych danych faz życia winno się uwzględniać dodatkowo, poza wiekiem kalendarzowym i wiekiem socjalnym (prawnym), wiek biologiczny (stopień sprawności, mobilności i żywotności organizmu człowieka), wiek psychologiczny (poziom sprawności funkcji intelektualnych, zmysłów oraz zdolności adaptacyjnych danej jednostki), wiek społeczny (sytuację w jakiej znajduje się określona osoba pełniąc role społeczne), wiek ekonomiczny (miejsce zajmowane przez osobę na rynku pracy).

Wykluczenie społeczne, zdaniem Pawła Kubickiego⁴, może przyjmować cztery formy, a mianowicie: wykluczenie strukturalne (miejsce zamieszkania – wieś, niskie wykształcenie, skorelowany z nimi niski dochód), wykluczenie fizyczne (podeszły wiek, niepełnosprawność), wykluczenie normatywne (różne uzależnienia, konflikt z prawem, samotność, dyskryminacja), wykluczenie materialne (ubóstwo i bezrobocie).

Metodologia

W opisie zjawiska wykluczenia społecznego osób starszych i próbie odpowiedzi czy to zjawisko faktycznie ma miejsce wykorzystano szereg publikacji, badań, raportów, które zostały opublikowane po roku 2008 zarówno w ośrodkach naukowych na terenie naszego kraju, jak i przez inne instytucje o zasięgu międzynarodowym. Ma to na celu obiektywniejsze prześledzenie rzeczywistej sytuacji seniorów z różnych punktów i pól widzenia. Większość krajowych badań jest ze sobą kompatybilna. Niektóre zachowują nieznaczne różnice, zaś największa różnica występuje pomiędzy raportami ośrodków opinii publicznej.

³ E. Jundziłł, R. Pawłowska, *Pedagog wobec osoby chorego*, Gdańsk 2010, s. 139–140.

⁴ P. Kubicki, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne osób starszych*, Instytut Gospodarstwa Społecznego SGH, s. 8.

Autowykluczenie

Na zjawisko wykluczenia społecznego ma dość duży wpływ samo postępowanie danej jednostki. W przypadku badanej grupy (osób w wieku senioralnym) mówi się o różnych postawach wobec starości, stylach życia w starości i strategiach w niej wykorzystywanych.

Warto analizę rozpocząć od stanowiska A. Litwiniszyn, która wskazuje na trzy strategie odnoszenia się do starości⁵. Strategia pierwsza mówi o wycofaniu się w starość, tworzeniu z niej ochronnego płaszcza na wypadek klęski i niemocy (ucieczka od odpowiedzialności i działania). Druga z nich polega na ucieczce w działania twórcze (realizacja siebie i swoich planów, na które wcześniej nie było, jak np. pisanie książek). Ostatnia mówi o pokonywaniu siebie, swoich ułomności i słabości.

E. Jundziłł i R. Pawłowska⁶ do najczęstszych postaw względem siebie i innych przejawianych przez seniorów zalicza: postawę konstruktywną – zrównoważenie, towarzyskość, pogoda ducha, optymizm, aktywność, religijność i moralność, postawę zależną – bierność połączona z zależnością, postawę obronną – przesadne opanowanie, wierność wypracowanym kiedyś nawykom, poczucie niezależności i odrzucanie różnych form pomocy z zewnątrz, postawę wrogości wobec otoczenia – agresywność, podejrzliwość, wybuchowość, złośliwość, postawę wrogości wobec siebie – smutek i niezadowolenie z własnego życia.

Na zachowanie osoby starszej ma wpływ często nagle zachodząca zmiana wynika z przejścia na emeryturę. O. Czerniawska z tej racji postanowiła wyróżnić style życia starszych wiekiem ludzi, którzy już przeszli na emeryturę i zalicza do nich⁷: emerytura jako odejście/wycofanie się – niezaangażowanie, bierność, zerwanie kontaktów (śmierć społeczna), emerytura jako czas dla rodziny – zastąpienie obowiązków zawodowych obowiązkami na rzecz rodziny, emerytura jako czas wolny – organizacja czasu wolnego, emerytura jako czas rewindykacji – walka o prawa ludzi starszych, emerytura jako czas czynnego uczestnictwa – uczestnictwo w życiu społecznym i politycznym w miejscu zamieszkania (choć nie tylko).

Na poziom zaangażowania każdego człowieka ma wpływ jego stan emocjonalny i poczucie sprawstwa. Jak podaje CBOS⁸ w komunikacie ze stycznia 2013 r.,

⁵ A. Litwiniszyn, *Trzeci wiek*, w: *Starość i młodość*, R. Borkowski (red.), Kraków 2007, s. 28–29.

⁶ E. Jundziłł, R. Pawłowska, *Pedagog wobec...*, dz. cyt., s. 142.

⁷ O. Czerniawska, *Style życia w starości*, w: *Style życia w starości*, O. Czerniawska (red.), Łódź 1998, s. 17–26.

⁸ Centrum Badania Opinii Publicznej, *Zadowolenie z życia*, Komunikat z badań, Warszawa 2013.

ok. 70% ludzi w Polsce odczuwa zadowolenie z życia. Co piąty badany zaliczał siebie do grona bardzo szczęśliwych, a tylko trzech na stu przeżywało rozczarowanie wynikające z jakości życia. Wcześniejsze badania tego samego ośrodka z 2010 r.⁹ wykazują podobne tendencje wśród osób starszych. Większość seniorów deklaruje satysfakcję. Poziom tejże satysfakcji jest jednak znacząco zróżnicowany społecznie. Zależy on przede wszystkim od położenia społeczno – ekonomicznego osób i jest tym wyższy, im większe są dochody, wykształcenie oraz pozycja zawodowa, a co za tym idzie im lepsze są ich warunki materialne.

W sprzeczności z tymi wynikami plasują się międzynarodowe badania, które na początku października 2013 r. (w związku z Europejskim Dniem Seniora obchodzonym 20 października) wywołały ogromny szum wokół kwestii starości. Chodzi o ranking Global Age Watch (GAW) i ranking Międzynarodowego Forum Ekonomicznego Human Capital Index (HCI). W pierwszym porównano państwa pod względem jakości życia osób powyżej 60. r. ż., zaś drugi określa działanie rządów odnośnie rynku pracy i zapewnienia obywatelom dostępu do edukacji, wymiaru sprawiedliwości, infrastruktury i służby zdrowia¹⁰.

Polacy (wg GAW) pod względem jakości życia seniorów zajmują ostatnie miejsce w Unii Europejskiej i 62 na 91 przebadanych krajów (między Wenezuelą a Kirgizją). Najlepsze warunki zdają się mieć: Szwecja, Norwegia i Niemcy. Analitycy tego zestawienia uznają, iż rozwój gospodarczy Polski nie da się przełożyć na stan prac przyczyniających się do poprawy obecnego stanu ludzi z tej grupy wiekowej. Nisko uplasował się rozwój kapitału ludzkiego – Polska zajmuje 49 miejsce na 122 kraje ujęte w badaniu (współczynnik 0,087 przy współczynniku Szwajcarii 1,455).

Duża skala niezadowolenia z życia może przyczynić się albo do wycofania się z dalszej aktywności społecznej, albo do kroku zgoła innego – wzmożenia własnego zaangażowania (jasko walki z wykluczeniem społecznym). Pocięszającym faktem, nieco zaprzeczającym pesymistycznym wizjom badań międzynarodowych, jest to, że powstaje coraz więcej miejsc animujących osoby w wieku senioralnym. Dostrzec można bujny „rozkwit” uniwersytetów trzeciego wieku (przykład Krakowa, gdzie mamy ich aż 8), klubów seniora, stowarzyszeń na rzecz seniorów, nieformalnych grup samowspierających. Na wsi dodatkowo prężnie

⁹ Tenże, *Obraz typowego Polaka w starszym wieku*, Komunikat z badań, Warszawa 2010.

¹⁰ Szczegółowe informacje na temat tych zestawień można uzyskać na stronach: <http://forsal.pl/artykuly/736492,onz-polska-global-age-watch-human-capital-index-seniorzy.html>, http://wyborcza.pl/1,75478,14710193,Lepiej_niz_w_Polsce_seniorom_zyje_sie_w_Albanii_na.html [dostęp 2.09.2013 r.].

działają koła gospodyń wiejskich, koła łowieckie, domy lub centa kultury, grupy i formacje religijne oraz przyparafialne organizacje.

Wykluczenie strukturalne i normatywne

Na poziom wykluczenia społecznego osób starszych ma wpływ skala rozbieżności poziomu wykształcenia między poszczególnymi grupami wiekowymi. Nie trudno zauważyć owe dysproporcje i równie nietrudno poszukać ich przyczyn. Zgoła inne nastawienie państwa, polepszenie warunków życia i zmiana trendów edukacyjnych ułatwiają ludziom w dzisiejszych realiach podjęcie się drogi podwyższania swoich kompetencji zawodowych. Kilkadziesiąt lat temu dostęp do edukacji nie był równy. Większość starszych ludzi mieszkających na wsi w czasie swojej młodości musiało zrezygnować ze szkoły na poczet utrzymania gospodarstwa domowego rodziców.

Innym problemem jest poczucie osamotnienia seniorów i zmiana modelu rodziny. Coraz rzadziej spotyka się rodziny wielopokoleniowe, gdzie w jednym domu zamieszkuje znaczna liczba osób z różnych przedziałów wiekowych. Barbara Szatur-Jaworska¹¹ podkreśla, iż w populacji osób po 65. r.ż. najczęściej występuje sześć form organizacji życia rodzinnego, a mianowicie: osoby mieszkające samotnie (22%), małżeństwa (32,2%), małżeństwa mieszkające z dziećmi (8,5%), rodziny złożone z osoby starszej i jej dzieci – respondent i jego dzieci (8,6%), małżeństwa mieszkające z dziećmi i wnukami (9,9%), rodziny złożone z osoby starszej, jej dzieci i wnuków (10,1%).

W dalszej części pisała o korelatach ze względu na płeć i formach zamieszkiwania. I tak kobiety w znacznej części mieszkały samotnie (z racji dłuższego okresu wdowieństwa), rzadziej z małżonkiem lub z samymi dziećmi czy też wnukami, mężczyźni zaś przede wszystkim żyli w związkach małżeńskich, przy czym zamieszkiwali raczej z samymi żonami. Zdecydowanie rzadziej (w porównaniu z kobietami) mieszkali z dziećmi i wnukami. Pod względem formy życia rodzinnego dominowała forma jednopokoleniowa (zamieszkiwanie samotne lub tylko z partnerem) – 54,2% osób. Formy dwupokoleniowe obejmowały 17,1% badanych, a formy trzypokoleniowe były domeną (stosunkowo dużej części wbrew oczekiwaniom badaczki) 20% z nich¹².

¹¹ B. Szatur-Jaworska, *Sytuacja rodzinna i potrzeby opiekuńcze ludzi starych w Polsce*, „Studia BAS” 2012, nr 2, s. 64.

¹² Tamże, s. 64–65.

Wspomniane badania CBOS-u opisują także warunki mieszkaniowe osób starszych (typy gospodarstw domowych) co prezentuje tabela poniżej.

Tab. 1. Typy gospodarstw domowych, w których mieszkają seniorzy

Typy gospodarstw domowych	Procent odpowiedzi
Gospodarstwa jednoosobowe	38
Gospodarstwa dwuosobowe jednopokoleniowe	36
Gospodarstwa wieloosobowe dwupokoleniowe	15
Gospodarstwa wieloosobowe wielopokoleniowe	11

Źródło: Centrum Badania Opinii Publicznej, *Obraz typowego Polaka w starszym wieku*, Komunikat z badań, Warszawa 2010, s. 2.

Jak widać, większość tych osób prowadzi samodzielnie gospodarstwo domowe, bądź też gospodarstwo dwuosobowe złożone z pary ludzi starszych. Co siódmy mieszka ze swoimi dziećmi (15%), a co dziesiąty z innymi członkami rodziny (11%).

Jeśli chodzi o osamotnienie, to badania Pawła Kubickiego i Marty Olcoń-Kubickiej z 2010 r.¹³ obrazują, iż w zasadzie problem ten dotyczy niecałej jednej piątej – 17% – osób starszych w Polsce (sumując odpowiedzi o notorycznym – 7% i częstym poczuciu osamotnienia – 10%). Pozostała część badanych deklarowała sporadyczne lub rzadkie poczucie osamotnienia (łącznie 33%), lub też jego brak (połowa respondentów). Ryzykiem osamotnienia bardziej narażone okazują się kobiety, osoby z wykształceniem podstawowym (a nawet i niższym), renciści, mieszkańcy wsi (zwłaszcza regionów wschodnich).

Renata Rasińska i Iwona Nowakowska¹⁴ podjęły się zbadania stosunku społeczeństwa do seniorów, co ma ogromne znaczenie w procesie wykluczenia strukturalnego. Życzliwość była dostrzegana wobec nich najczęściej w sklepach (40%) oraz w byłych miejscach pracy (23%). Postawy negatywne były domeną placówek służby zdrowia (38%), urzędów (35%), środków komunikacji (26%), tzw. ulicy (28%) jak i ludzi młodszych (30%). Autorki zwróciły uwagę na fakt wpływu wykształcenia (im ktoś lepiej wykształcony, tym miał mniej skłonność do postrzegania ludzi starszych jako swoistego obciążenia) i wieku (najbardziej przychylni seniorom były osoby w wieku średnim, a co ważne przychylność ta malała sukcesywnie wraz z wiekiem).

¹³ P. Kubicki, M. Olcoń-Kubicka, *Osamotnienie osób starszych w Polsce – skala, przejawy oraz sposoby przeciwdziałania zjawisku*, „Studia Humanistyczne AGH” 2010, t. 8, s. 131–132.

¹⁴ R. Rasińska, I. Nowakowska, *Obraz ludzi starszych w raportach i zestawieniach*, „Nowiny Lekarskie” 2012, nr 1, s. 86.

W społeczeństwie dochodzi do zjawiska stygmatyzacji osób starszych poprzez pojawiające się w świadomości ludzkiej stereotypy, które na szczęście, dzięki zmianie polityki państwowej i medialnej oraz większemu zaangażowaniu świata nauki problemami seniorów, zostają zacierane. Stereotypy w dużej mierze są krzywdzące i zafałszowujące rzeczywiste oblicze danej grupy wiekowej. Najczęstszymi potocznie wyróżnianymi poglądami wobec osób starszych są to te mówiące o ich niesprawności, totalnym osamotnieniu, zgorzknieniu, aseksualności, negatywnym podejściu do życia i ludzi (wręcz agresji), zahamowaniu rozwojowym, postępującemu religizmowi (konserwatyzmowi) oraz niezdolności do podejmowania racjonalnych decyzji.

Tworzenie stereotypów przybiera w zasadzie dwie formy: „indywidualną – jako gerontofobia, czyli irracjonalna obawa przed ludźmi starymi, wszelkimi kontaktami z nimi, ale i samym procesem starzenia się, przemijania, a także – w skrajnych przypadkach – strach przed gerontofilią (upodobaniem do przebywania w towarzystwie ludzi w podeszłym wieku, dostrzeganie pozytywnych stron w tym wieku); instytucjonalną – w której chodzi o politykę instytucji bądź cechy struktury społecznej dyskryminujące osoby starsze. Przykładem uprzywilejowania instytucjonalnego jest gerontokracja, gdzie system zarządzania i porządek społeczny ustanawiany jest przez seniora. Negatywnym przykładem może być odmawianie procedur medycznych z uwagi na wiek, zakaz prowadzenia samochodów czy przymusowy wiek emerytalny”¹⁵.

Największą bolączką dostrzeżoną społecznie jest spadek zainteresowania seniorem ze strony jego rodziny. Wzrastające tempo życia, konieczność dokonywania częstych zmian (i w ich obrębie konkretnych wyborów), konieczność ciągłego przygotowania i wiele innych cech ponowoczesności alienuje osoby starsze ze struktury życia rodzinnego, a przez to często i struktury ogólnospołecznej (różne przejawy dyskryminacji).

Wykluczenie fizyczne i materialne

Polscy emeryci w rankingu GAW (wspomnianym wcześniej) jeśli chodzi o kondycję zdrowotną (w tym dostęp do służby zdrowia) zajęli dopiero 87 miejsce na świecie, zaś pod względem obecności na rynku pracy 54. Bezpieczeństwo fizyczne uplasowano na miejscu 43. W przypadku opieki zdrowotnej jest to fakt

¹⁵ J. Kukulska, *Stereotypy na temat wieku a stosunek bibliotek do bibliotekarzy 50+*, Seniorzy w bibliotekach – projekty, badania, teorie, wizje, nr 7/2008, <http://www.ebib.info/2008/98/a.php?koteluska> [dostęp 3.11.2013 r.].

niezaprzeczalny. Brak specjalistów od wieloczynnikowego schorzenia (geriatrów), brak specjalistycznego wyposażenia szpitali przystosowanego do potrzeb osób starszych, braki kadrowe w wielu szpitalach, rosnące kolejki na konkretne zabiegi, niewystarczające kontrakty na zabiegi lekarskie i medyczne rzutują na nienajlepszą sytuację tej grupy osób, gdzie każda nawet kilkudniowa zwłoka w diagnozie i postępowaniu medycznym może przynieść nieodwracalne skutki.

Seniorzy nierzadko bywają grupą dotkniętą różnymi formami niepełnosprawności (zwłaszcza fizyczną). Wpływ mają na to choroby układu krążenia, upośledzenie kończyn górnych i dolnych zaburzających lokomocję, cukrzyca, liczne upadki, zespoły otępienne, upośledzenie wzroku, wady słuchu, problemy z utrzymaniem moczu i stolca, nowotwory, odleżyny. Te oraz inne objawy w dużej mierze dotyczą jeden podmiot i brak właściwych oddziaływań lekarskich może pogłębić owe dolegliwości, doprowadzić do inwalidztwa, niepełnosprawności, a nawet śmierci. Elementem wykluczającym z racji trudności lokomocyjnych bywa także niedostosowanie instytucji i urzędów w windy, podnośniki, podjazdy i inne tego typu urządzenia.

Dość duże znaczenie z perspektywy wykluczenia materialnego seniorów odgrywa skala ich ubóstwa. Zgodnie z danymi Eurostatu za 2008¹⁶ r. w naszym kraju zagrożonych ubóstwem było 12% seniorów po 65 r.ż. Mówi się raczej o relatywnie dobrej sytuacji osób starszych w porównaniu do np. ludzi usamodzielniających się i będących w początkowym okresie produkcyjnym (szczególnie absolwentów szkół wyższych o specjalnościach humanistycznych).

Nie da się jednak zaprzeczyć, że istnieje problem wykluczania seniorów z racji ich niskiego uposażenia. Wpływ na to mają dość niskie dochody będące silnie skorelowane z wysokością rent i emerytur, wcześniejszym kończeniem przez Polaków aktywności zawodowej oraz cyrkulacyjnymi wahaniami bezrobocia.

„Diagnoza społeczna” z 2009 r.¹⁷ wskazuje, iż poniżej granicy ubóstwa żyło w Polsce 3,3% gospodarstw domowych (ujęcie obiektywne ogólnego ubóstwa). Wedle subiektywnego ujęcia (poczucia samych obywateli) ubóstwo to sięga ponad 51%. Trzeba pamiętać, iż oba wskaźniki mogą nie uwzględniać wielu aspektów jak np. dochodów ukrytych, czy też tendencji do zaniżania swoich wpływów. Najgorsze oceny co do poziomu własnego ubóstwa deklarowali m.in. renciści (za sięg subiektywnego ubóstwa 62,28% badanych). Ubóstwo obiektywne rencistów

¹⁶ P. Kubicki *Ubóstwo i wykluczenie...*, dz. cyt.

¹⁷ J. Czaplíńki, T. Panek, *Diagnoza Społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków – raport*, Warszawa 2009, s. 311–312.

sięga 0,94%, zaś jego głębokość 9,74%, w przypadku emerytów procenty plasują się następująco: zasięg 1,98%, głębokość 35,77%.

Jeśli chodzi o aktywność zawodową osób starszych, to zjawisko ich dyskryminacji jest powodowane głównie, poprzez odmowę nawiązania lub rozwiązania stosunku pracy, „niekorzystne ukształtowanie wynagrodzenia za pracę lub innych warunków zatrudnienia albo pominięcie przy awansowaniu lub przyznawaniu innych świadczeń związanych z pracą, ominięcie przy typowaniu do udziału w szkoleniach podnoszących kwalifikacje zawodowe”¹⁸. Dodatkowo Mariusz Kuciński¹⁹ za najważniejsze czynniki wykluczające tę grupę wiekową na rynku pracy uznał niechęć pracodawców podyktowaną niepokojami młodych, którzy odczuwają konkurencję i możliwość zajmowania miejsc pracy, tradycyjnym i niekiedy stereotypowym postrzeganiem starości (dyspozycyjni czasowo, lecz mniej wykwalifikowani i znacznie mniej mobilni), obawami formalnymi przed złym traktowaniem ze względu np. na stan zdrowia.

Bezrobocie w Polsce w październiku 2013 r. wynosiło 13,2%²⁰ (mowa o bezrobociu rejestrowanym). Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej²¹ opublikowało szczegółowe dane dotyczące osób po 50. r. ż. na rynku pracy, z których wynika, iż pod koniec 2012 r. w urzędach pracy zarejestrowano było 22,8% osób w tym wieku. Dodatkowo zbadano poziom aktywności ekonomicznej. I tak współczynnik ten wskazuje, że w obrębie osób w wieku 50 lat i więcej aktywna zawodowo pozostawała zaledwie co trzecia osoba (24,1%).

Ciekawe badania prezentuje CBOS²². 89% seniorów deklaruje w nich, że utrzymuje się z emerytury. Inni korzystają z pomocy rodziny (głównie dzieci) – 12% i wydają zgromadzone oszczędności. Tylko 9% badanych pobierających świadczenia emerytalne deklaruje, że nadal pracuje zarobkowo. Z racji zasadniczej monogamii dochodów, warto zbadać ile wynosi najniższa stawka kwotowa rent i emerytur w Polsce po ostatniej waloryzacji (patrz tabela poniżej).

¹⁸ S. Dzida, *Działania polskiego rządu przeciwko dyskryminacji ze względu na wiek*, w: *My też! Seniorzy w Unii Europejskiej*, Warszawa 2004, s. 61.

¹⁹ M. Kuciński, *Sytuacja osób starszych na rynku pracy w Polsce*, „Roczniki Ekonomiczne KPSW” 2013, nr 5, s. 142.

²⁰ Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, *Miesięczna informacja o bezrobociu rejestrowanym w Polsce w listopadzie 2013 roku*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PW_miesie_inf_o_bezrob_rejestr_w_polsce_11m_2013.pdf [wydruk 3.12.2013 r.].

²¹ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, *Osoby powyżej 50 roku życia na rynku pracy w 2012 roku*, Warszawa 2013, s. 2.

²² Centrum Badania Opinii Publicznej, *Sytuacja ludzi starszych w społeczeństwie – plany a rzeczywistość*, Komunikat z badań, Warszawa 2009.

Tab. 2. Kwoty najniższych gwarantowanych świadczeń emerytalno-rentowych

Świadczenia emerytalno-rentowe	Najniższa kwota
emerytura, renta z tytułu całkowitej niezdolności do pracy i renta rodzinna	831,15 zł
renta z tytułu częściowej niezdolności do pracy	637,92 zł
renta z tytułu całkowitej niezdolności do pracy w związku z wypadkiem lub chorobą zawodową i renta rodzinna wypadkowa	997,38 zł
renta z tytułu częściowej niezdolności do pracy w związku z wypadkiem lub chorobą zawodową	765,50 zł

Źródło: Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Kwoty najniższych gwarantowanych świadczeń emerytalno-rentowych od 1 marca 2013 r.*, <http://www.zus.pl/default.asp?p=1&id=52>, wydruk 03 XI 2013 r.

Istnieje pewien stopień nierówności pod względem wysokości świadczeń emerytalnych w przypadku kobiet i mężczyzn. „Jak wynika z analizy udzielonych przez respondentów odpowiedzi, dochody o łącznej wysokości do 1000 zł osiągało ogółem niespełna 1/3 mężczyzn (31,1%) oraz ponad połowa badanych kobiet (54,7%). Dochody przekraczające 2000 złotych osiągało z kolei 16,6% mężczyzn i zaledwie 3,2% kobiet”²³. Informacje te wyraziście potwierdzają gorszą sytuację finansową kobiet.

Zakończenie

Istnieje wiele sfer dyskryminującego traktowania seniorów i wykluczania ich z aktywnego funkcjonowania w społeczeństwie. Należy do nich niestety także gospodarstwo domowe (rodzina). Wiele cech zmieniającej się diametralnie rzeczywistości osłabia pozycję osoby starszej. Oni sami również w wielu przypadkach sami dystansują się stwarzając pole do zaistnienia autowykluczenia. Najbardziej zagrażającymi zjawiskami jest bierność zawodowa, bezrobocie, ubóstwo, niskie renty i emerytury (wykluczenie materialne) oraz niedostateczne zaplecze wsparcia zdrowotnego, opiekuńczego, psychologicznego. Czasem wystarcza samo pochylenie się nad nimi i możliwość stworzenia im warunków do własnego rozwoju, co coraz prężniej czynią instytucje takie jak kluby seniora, czy uniwersytety trzeciego wieku.

Dobitnie ujął to Prezydent RP Bronisław Komorowski mówiąc: „Starzenie się ludności to nie tylko problem i wyzwanie, to także szansa na lepsze wykorzystanie możliwości ludzi doświadczonych, ludzi potrafiących pracować, ludzi

²³ Rządowa Rada Ludnościowa, *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2011–2012*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2012, s. 274.

chcących pracować. To również duża szansa na mądrą aktywizację zawodową osób starszych w Polsce. Musimy stworzyć warunki do wykorzystania kapitału, jaki tkwi w ludziach starszych. Musimy stworzyć warunki dla aktywnego uczestnictwa osób starszych w życiu społecznym i zawodowym oraz dla ich samodzielności życiowej i ekonomicznej”²⁴.

Literatura przedmiotu

- Centrum Badania Opinii Publicznej, *Obraz typowego Polaka w starszym wieku*, Komunikat z badań, Warszawa 2010.
- Centrum Badania Opinii Publicznej, *Sytuacja ludzi starszych w społeczeństwie – plany a rzeczywistość*, Komunikat z badań, Warszawa 2009.
- Centrum Badania Opinii Publicznej, *Zadowolenie z życia*, Komunikat z badań, Warszawa 2013.
- Czapliński J., Panek T., *Diagnoza Społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków – raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2009.
- Czerniawska O., *Style życia w starości*, w: *Style życia w starości*, O. Czerniawska (red.), Łódź 1998.
- Dubieliś A., *Postmodernizm*, <http://wiedzaiedukacja.eu/archives/19322> [dostęp 13.10.2013 r.].
- Dzida S., *Działania polskiego rządu przeciwko dyskryminacji ze względu na wiek*, w: *My też! Seniorzy w Unii Europejskiej*, Warszawa 2004.
- Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, *Miesięczna informacja o bezrobociu rejestrowanym w Polsce w listopadzie 2013 roku*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PW_miesie_inf_o_bezrob_rejestr_w_polsce_11m_2013.pdf [dostęp 3.12.2013 r.].
- Jundziłł E., Pawłowska R., *Pedagog wobec osoby chorego*, Gdańsk 2010.
- Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, *Solidarne społeczeństwo, bezpieczna rodzina*, „Biuletyn Forum Debaty Publicznej” 2012, nr 12, s. 7–8.
- Kukulska J., *Stereotypy na temat wieku a stosunek bibliotek do bibliotekarzy 50+*, Seniorzy w bibliotekach – projekty, badania, teorie, wizje, nr 7/2008, <http://www.ebib.info/2008/98/a.php?kotulska> [dostęp 3.11.2013 r.].
- Kubicki P., *Ubóstwo i wykluczenie społeczne osób starszych*, Instytut Gospodarstwa Społecznego SGH.

²⁴ Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, *Solidarne społeczeństwo, bezpieczna rodzina*, „Biuletyn Forum Debaty Publicznej” 2012, nr 12, s. 7.

- Kubicki P, Olcoń-Kubicka M., *Osamotnienie osób starszych w Polsce – skala, przejawy oraz sposoby przeciwdziałania zjawisku*, „Studia Humanistyczne AGH” 2010, t. 8, s. 129–138.
- Kuciński M., *Sytuacja osób starszych na rynku pracy w Polsce*, „Roczniki Ekonomiczne KPSW” 2013, nr 5, s. 127–148.
- Litwiniszyn A., *Trzeci wiek, w: Starość i młodość. Szkice o polityce, społeczeństwie i kulturze*, R. Borkowski (red.), Kraków 2007.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, *Osoby powyżej 50 roku życia na rynku pracy w 2012 roku*, Warszawa 2013.
- Rasińska R., Nowakowska I., *Obraz ludzi starszych w raportach i zestawieniach*, „Nowiny Lekarskie” 2012, nr 1, s. 84–88.
- Rządowa Rada Ludnościowa, *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2011–2012*, Warszawa 2012.
- Szarota Z., *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*, Kraków 2004.
- Szatur-Jaworska B., *Sytuacja rodzinna i potrzeby opiekuńcze ludzi starych w Polsce*, „Studia BAS” 2012, nr 2, s. 59–76.
- Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Kwoty najniższych gwarantowanych świadczeń emerytalno-rentowych od 1 marca 2013 r.*, <http://www.zus.pl/default.asp?p=1&id=52>.
- <http://forsal.pl/artykuly/736492,onz-polska-global-age-watch-human-capital-indexseniorzy.html> [dostęp 2.09.2013 r.].
- http://wyborcza.pl/1,75478,14710193,Lepiej_niz_w_Polsce_seniorom_zyje_sie_w_Albanii_na.html [dostęp 2.09.2013 r.].